

УДК 14:123.1(430)18(042)Фіхте

ПОНЯТТЯ СВОБОДИ В ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА Й. Г. ФІХТЕ

Марія Оліщук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Й. Г. Фіхте – один із чотирьох великих німецьких мислителів, які сформулювали власну філософську систему. У цій статті акцент зроблено на тих її аспектах, які мають певні політичні й правові тональності. Мова йде про систему, яку Й.Г.Фіхте охарактеризував як “першу систему свободи”.

Ключові слова: німецький класичний ідеалізм, Французька буржуазна революція, політичні права людини, свобода.

Німецький класичний ідеалізм, без сумніву, – глибоко досліджене філософське вчення, представлене І. Кантом, Й. Фіхте, Ф. Шеллінгом, Г. Гегелем, Л. Феєрбахом. Філософська спадщина Й. Фіхте вже за його життя привертала до себе увагу філософів, які в побудові власних систем брали її за основу й критично осмислювали в історико-філософських дослідженнях (насамперед Г. Гегель і Ф. Шеллінг), оцінюючи дане вчення як необхідне в розвитку німецького ідеалізму. Правда, не можна заперечити й іншої думки щодо творчості відомого німецького мислителя. Певний час учення Фіхте вважалося проміжним етапом від філософії І. Канта до філософії Г. Гегеля (марксистів) – у кращому випадку, у гіршому – творчістю, що не заслуговує на увагу взагалі (Б. Рассел, К. Поппер). Починаючи з другої половини ХІХ ст., зацікавленість творчістю Й. Фіхте зростає. Вагомий внесок у дослідження філософії Й. Фіхте зробили такі відомі історики філософії, як К. Фішер і В. Віндельбланд. Виклад К. Фішером учення Й. Фіхте за своєю повнотою не втратив свого значення і є чи не найкращим сьогодні. Такий відомий німецький філософ, як Д. Генріх, вважає, що творчість цього мислителя можна вважати вершиною сучасної філософії. Здобутки Фіхте у філософії багатогранні, але одним з головних чи кардинальних понять у його творчості є поняття свободи, а що стосується обґрунтування цього поняття, то Фіхте не має рівних.

“Моя система є першою системою свободи”, – так висловлюється мислитель у творі “Основи загального науковчення”. Проблему свободи Й. Фіхте розглядав у дусі ідей Просвітництва, підкреслюючи, що зростання свободи йде поряд з нагромадженням знання: “знання в своїй внутрішній формі і сутності є буття свободи”. Мислитель вважає, що осягнення свободи як вищої цінності, а тим паче її реалізація приходить до людини в певних історичних умовах, на певному ступені суспільного розвитку. Отже, свобода для Й. Г. Фіхте є невід’ємною від знання, і її реалізація можлива лише при достатньо високому його рівні, розвиненій духов-

ній культурі. Фіхте розрізняв свободу справжню (нім. *Ichheit* – абсолютне “я”) і порожню. Перший акт свободи – твердження “я єсьм”. Справжня свобода – це свобода в чистому вигляді. Реалізація свободи можлива лише сумісно з іншими людьми, у співпраці з ними, – не випадково філософія права ще з часів Гуго Гроція була вченням про першопричини вільної дії людей, про межі й умови такої дії [1, с. 67].

Можливість реалізації свободи мислитель обговорює у філософії права. Одне з головних питань науки про право звучить так: “Чи можлива спільнота вільних істот як таких?” Це питання власне у такому формулюванні було надзвичайно актуальним у час Французької буржуазної революції. Й. Фіхте дотримувався ідеалів Французької революції – свободи, рівності, справедливості, він абсолютно поділяв просвітницьке переконання в тому, що наступна епоха встановить царство розуму; наголошував на великому значенні Французької революції “для всього людства”, кваліфікуючи її як “багату ілюстрацію на тему права і гідності людини” [2, с. 130].

Варто зазначити, що з часу виходу у світ першого варіанту “науковчення” (1794 р.) політичні погляди Й. Фіхте (так само, як і філософські) весь час коректуються. 1800 рік став межею у творчому розвитку мислителя. Починаючи з цього періоду переглядаються основні положення етики, правова теорія, учення про державу; суттєво зміщаються акценти в розумінні свободи; твориться філософсько-історична концепція, що песимістично оцінює тогочасний стан людства, посилюється критика Просвітництва з його індивідуалістичною установкою [1, с. 90].

Важливим кроком на шляху до перегляду науковчення Й. Фіхте є розгляд свободи як головної цінності в його “Філософії моральності” (1798 р.). До того часу, доки бажання й природні здатності індивіда визначають його вчинки, його максимою є не закон свободи, а закон природи, тобто егоїзм. Проте індивід може побороти власний егоїзм і звільнитися від нього. Здавалося б, проблема розв’язана, але ні – мислитель заявляє, що стан, при якому людина є сама собі законом, не завжди є моральним станом. Отже, недостатньо звільнитися від законів природи – потрібно ще вміти підкоритися вищому закону.

Як було вже сказано, в основу своїх теоретичних роздумів Й. Фіхте помістив індивідуума, певне “Я”, що є вільним стосовно будь-якого примусу. “Людину не можна ані продати, ані подарувати, чи отримати в спадок; вона не може бути чиею власністю, бо вона повинна бути своєю власністю і нею захищатись” [3, с. 50]. Таким чином, Й. Фіхте філософськи обґрунтовує положення індивіда в суспільстві і вважає, що йому забезпечується максимально можлива свобода. Реалізує цю ідею й відкрито закликає до свободи у творі “Вимоги до правителів Європи повернути назад свободу думки, яку вони досі пригноблювали”. Закликає всіх, для кого є цінним права і гідність людини, виступити на її захист.

Протягом усієї творчої діяльності Й. Фіхте виступав з роботами соціально-історичного й етичного характеру, у яких викладалась, як він сам стверджував, практична філософія, що являє собою поширення основних положень теоретичного науковчення на питання права, держави й моралі. Принцип свободи є

з'єднувальною ланкою між практичною й теоретичною частинами філософії Й. Фіхте. Проте зазначимо: якщо в теоретичній філософії вона піддавалась ідеалістичній містифікації, то в практичній філософії свобода розумілась достатньо реалістично. У практичній філософії вихідним пунктом для мислителя також є індивід, особистість. “Свобода індивіда від будь-якого державного примусу”, і “кожна людина від природи вільна”, і ніхто не має права заставити людину коритись закону, окрім неї самої, – ці тези з роботи “До виправлення судження про Французьку революцію”, на думку відомого німецького дослідника щодо творчості Й. Фіхте – М. Бура, можна вважати епіграфом до практичної філософії мислителя [3, с. 78].

У своїй практичній філософії Й. Фіхте намагається не обмежувати індивіда. Відносини між двома індивідами, між індивідом і сукупністю всіх індивідів, які створюють державне об'єднання чи суспільство, регулюються виключно моральним законом. Й. Фіхте, услід за Кантом, як він сам зазначає, розрізняє “природне право” і “природний стан”. Правовий закон, вважає мислитель, потребує, щоб людина, яка живе в суспільстві, серед інших людей, обмежувала свою свободу, не перешкоджаючи діяти всім іншим людям. Проте правовий закон при цьому не потребує, щоб людина жила в суспільстві певних людей: кожен може жити в тій державі чи в такому суспільстві, у якому бажає. Хоча проживаючи у певній державі, людина тим самим дає згоду дотримуватись законів цієї держави. Мислитель заперечував існування як природного, так і додержавного суспільного стану людей. Держава – лише допоміжний, тимчасовий інститут. Держава стане непотрібною, коли люди достатньо розвинулись морально, а метою діяльності уряду стане створення умов, за яких усякий уряд виявляється непотрібним.

Ці думки Й. Фіхте багато дослідників вважали утопічними, та мислитель і сам розумів, що впадає в утопію. Якщо порівнювати устрій багатьох європейських держав з його теорією, то переконаєшся, що правителі цих держав діють з “абсолютним примусом”, ведуть “напівварварську політику” і там не побачиш навіть можливості застосування морального закону [3, с. 80].

Довівши до логічного кінця свою ідею, Й. Фіхте не міг обмежитись власними ліберальними поглядами на державу і змушений був від них відмовитись. Згодом на перший план у практичній філософії німецького дослідника висуваються соціальні імперативи й питання про реалізацію людської свободи починає трактуватись по-іншому. Ці зміни були результатом зацікавлення мислителя економічною політикою якобінського правління.

Трансформація “практичної філософії” Й. Фіхте в основному закінчується в серії робіт 1806 року, у яких намітилась і кінцева форма його теоретичної філософії: “Основні риси сучасної епохи”, “Про сутність вченого”. В історії людства видатний філософ виділяє п'ять епох. Першою є “епоха абсолютного панування розуму, проте не безпосередньо, а через панування інстинктів”, що характеризується як “стан невинності людського розуму”. Протягом другої епохи, зазначає Й. Фіхте, “розумний інстинкт перетворюється у зовнішній авторитет, що має форму вираження у створенні “позитивних систем світобачення”, які вимагають безу-

мовного підкорення...” Мова йде про церковну релігійність, зокрема християнську, до якої мислитель ставиться вороже. Третя – епоха звільнення від панування авторитету й панування розуму взагалі (мається на увазі Реформація звільнення свідомості від церковного авторитету й релігійне Просвітництво).

Реалізація людством свободи починається лише в період четвертої епохи, а завершиться – у період п'ятої. У час, коли “епоха розумної науки” перетвориться в “епоху розумного мистецтва”, коли людство впевнено створить з себе точний відбиток розуму, наступить стан свободи. Усе ж таки досягнути повний ідеал розуму неможливо, і саме тому Й. Фіхте вважав, що історія не має кінця. Мета історії полягає в поверненні до вихідного стану на основі свободи.

Новий етап трансформації “практичної філософії” Фіхте втілений у творі “Замкнута комерційна держава”. Власне цей соціальний проект Й. Фіхте адресував прусському правлінню. Основою такої держави є приватна власність, яку мислитель вважав необхідною одиницею вільної діяльності. Пропонував створити планову економіку, державну монополію зовнішньої торгівлі, сувору регламентацію виробничої діяльності та ін. Усе це ніяк не свідчить про те, що окреслений філософом соціально-економічний устрій є демократичним, а якраз навпаки – ще раз підкреслює парадоксальність учення Й. Фіхте.

Фіхте вважає, що його соціальні ідеї зможуть втілитись лише за умови “вічного миру”. Війну він розглядав як суспільне явище, що знаходилося в опозиції до розуму. Причину війни своєї епохи він вбачав у політичній і соціальній структурі феодальної держави. Важливе місце в його суспільно-політичних поглядах займає ідея об'єднання німецької нації в єдину державу. Фіхте закликав до боротьби з окупантами, до формування німецького націоналізму. Прагнув до об'єднання Німеччини, яка стала б “національною державою”, а мало це відбутися через запровадження соціальних реформ, відміну феодальних привілеїв, лібералізацію політичного життя. Місію зміни державного устрою він призначив народу, оскільки лише народ є верховним сувереном. На жаль, ця теорія Й. Фіхте не завжди використовувалась так, як була представлена, – часто далеко поза контекстом і без урахування історичних умов. Дослідники, звичайно, знаходять багато суперечностей у творчості мислителя. Зокрема, Б. Кухта зазначає, що висловлена в праці “Основні риси сучасної епохи” ідея про тенденцію до розширення кордонів держави суперечить закликам до вічного миру. Так само можна говорити й про те, що стосується демократичності поглядів Фіхте. Та все ж таки погляди німецького мислителя Й. Фіхте є демократичними. На цьому наголошує дослідник М. Бур: “Основою правових і етичних поглядів Фіхте є прагнення перетворення феодальної суспільної системи. Мислитель дійсно хотів бачити “істинне царство розуму, якого ще не знав світ ... без того, щоб більшість людей була рабами..., вільне, щоб мало за основу рівність всього того, що зветься людиною і належить їй” [3, с. 105].

Отже, якими б різними не були думки дослідників творчості Й. Фіхте, але всі вони сходились на тому, що видатний німецький філософ усе своє життя був послідовним у своїй системі і своїх учинках, а свобода була для нього найвищою цінністю.

1. Гайденко П. Парадоксы свободы в учении Й.Г.Фихте. М., 1990.
2. Кузнецов В. Немецкая классическая философия второй половины XVIII – начала XIX в. М., 1989.
3. Бур М. Фихте. М., 1965.
4. Гайденко П. Философия Фихте и современность. М., 1979.

UNDERSTANDING OF FREEDOM IN POLITICAL PHILOSOPHY AND LAW PHILOSOPHY OF J. H. FICHTE

Mariya Olishchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua; tel. (0322) 964-576*

J. H. Fichte is one of the four greatest German thinkers, which formed their own philosophy system. In given article an accent is made on those aspects, which have some political and law keys. The speech is about system, which was characterized by J. H. Fichte as "the first system of freedom".

Key words: German classical idealism, French bourgeois revolution, political human rights, freedom.

Стаття надійшла до редколегії 26 04. 2003

Прийнята до друку 10. 05. 2003